

Vývoj českého veřejného mínění a jeho odraz v postojích vůči Evropě

In: Hrubec, M. (ed.) (2004). *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR.

Obecné rysy veřejného mínění

Veřejné mínění jako součást masové a politické komunikace se v české společnosti znovu objevilo po roce 1989 a stalo se rychle součástí každodennosti. Postupně získalo základní rysy typické pro současné společnosti. Za nejdůležitější považují tyto:

1. Veřejné mínění je pluralistické, ale je spíše výrazem plurality skupin než jednotlivců. Lidé vyjadřují svá osobní mínění, která jsou založená na jejich konkrétní životní zkušenosti, jsou ovlivněna jejich skupinovou příslušností. Dále závisí na typu a kvalitě dosažitelných informací. V masové komunikaci je referenční skupinou často názorová většina. Lidé mají tendenci přiklánět se k mínění většiny, zejména pokud jde o témata a problémy, s nimiž mají málo vlastních zkušeností nebo která pro ně nejsou příliš důležitá.

2. Veřejné mínění je proměnlivé v čase. V hodnotách a postojích občanů vůči jednotlivým společenským oblastem se zpravidla projevuje značná stabilita trendů. V rámci těchto trendů existuje permanentní kolísavý pohyb v závislosti na vlivu aktuální společenské nebo osobní situaci a v závislosti na tom, jak je konkrétní problém tematizován.

3. Veřejné mínění může být vnitřně rozporné. Je odrazem společenské reality a současně hodnotových a postojových orientací jednotlivců a skupin. Ve své kognitivní složce reaguje na informace, poznatky, projevuje se v něm racionalita, logičnost, zdravý rozum. Ve složce emocionální spočívá na hodnotových a postojových orientacích, na stereotypech, schématech a kontextech, v nichž lidé mají jednotlivá témata zasazena. Lidé proto běžně vyjadřují logicky rozporná mínění. Při rozhodování o veřejných záležitostech to může svádět k odmítání hlasu veřejného mínění jako nekompetentního, laického názoru.

4. Veřejné mínění je postojový fenomén, zpravidla nemá akční potenciál. S výjimkou zvláštních historických situací se veřejnosti netransformují do organizovaných sociálních skupin či sociálních hnutí. Pokud není vytvořena nebo nedostatečně funguje struktura občanské společnosti, v níž jsou občanské zájmy uspokojovány, veřejné mínění projevuje nespokojenost, nedůvěru politickým subjektům a osobnostem.

5. *Veřejné mínění je vnitřně strukturováno v míře aktivity svých nositelů.* Aktéři veřejného mínění bývají spíše příslušníky elit. Běžní občané tvoří diváckou nebo zúčastněnou, zainteresovanou veřejnost, která sleduje, případně komentuje dění na společenské či politické scéně. V různé míře si vytvářejí a v ještě menší míře vyjadřují vlastní názory. To ale neznamená občanskou pasivitu a apatii. Sociologické analýzy ukazují spíše na velkou rozrůzněnost zájmu o jednotlivá konkrétní témata, v závislosti na vazbě mezi společenským tématem a individuálními potřebami a zájmy občanů.

6. *Zdrojem informací pro veřejné mínění jsou média,* která vystupují v dvojedinné roli. Jednak jako zprostředkovatel objektivních informací v rámci občanských práv na informace – jako hlídací pes demokracie. A současně jako komerční subjekt sledující vlastní ekonomické zájmy (upoutat publikum – tj. spotřebitele) a latentně mají i zájmy politické. Svým zájmům média přizpůsobují výběr a formu prezentace informací. Informace mohou být záměrně či neúmyslně zkreslovány, ale nutně musí být zestručněny a zjednodušeny, obsahovat dramatický, zábavný nebo vizuálně zajímavý prvek, orientovat se na osobnosti, na příběhy. Součástí role médií je vytvářet témata pro veřejnou diskusi, včetně vlastní investigativní činnosti. Nabízet je publiku jako atraktivní zboží nebo aspoň jako běžné zboží v atraktivním balení.

7. *Podpora veřejného mínění je nezbytná pro politická rozhodnutí.* V obdobích mezi volbami je vůle občanů vyjadřována veřejným míněním a proto politická elita usiluje o získání podpory. Silná podpora je jen výjimečně možná, minimální snahou je nejt proti převažujícímu veřejnému mínění. Politické subjekty se snaží získat veřejné mínění na svoji stranu, také pro realizaci svých skupinových zájmů. S tím jsou spojeny tendence k manipulaci mínění a k politickému populismu.

8. *Současný charakter masové komunikace vytváří velký tlak na politickou sféru.* Rychlost, bezprostřednost a interpretační síla médií, dominantní postavení televize (pro její schopnost vizuální komunikace), rozvoj nových elektronických médií, to vše politiky nutí okamžitě reagovat, vyjadřovat stanoviska, sdělovat záměry. Masmédia jsou též prostorem pro vzájemnou komunikaci politické sféry. Politické subjekty se proto snaží o prosazení prvků regulace, kontroly, aby mohli anticipovat požadavky novinářů i veřejnosti. Monitorují veřejné mínění, snaží se ovlivňovat nastolování problémů k veřejné diskusi a jejich tematizaci ve prospěch svých zájmů.

9. *Nejběžnějším nástrojem poznání veřejného mínění jsou výzkumy.* Podávají informace o názorech občanů a tak poskytují orientaci samotné veřejnosti i politické sféře. Zadavatelé a

sponzoři výzkumů tematizují veřejné mínění, usměrňují je a přizpůsobují svým cílům. Nejdůležitějšími sponzory výzkumů jsou média, politické subjekty a státní administrativa. Výzkumy jsou tak nástrojem dosahování politických i komerčních cílů.

Specifika vývoje českého veřejného mínění

Postupné prosazování těchto obecných rysů v transformační společnosti a v českém prostředí má svá specifika. Vývoj od počátku 90. let lze v jistém smyslu přirovnat k vývoji, jímž veřejné mínění v demokratických společnostech prošlo od dob osvícenství. Tj. k procesu, na jehož počátku byla politicko-filozofická idea sjednocující se veřejnosti, veřejného mínění jako vyjádření svobodné a společné vůle občanů, která opravňuje existenci parlamentní demokracie.

Pro české veřejné mínění první poloviny 90. let bylo typické masové přihlášení se k demokratickým hodnotám a pravicové ideologii, které našlo svůj výraz v podpoře občanských a pravicových stran. Projevovala se též velká důvěra představitelům nových politických a ekonomických elit, obecně sdílené přesvědčení o jejich vysokých profesních, mravních i lidských kvalitách. Vyznávané hodnoty a očekávání do budoucna byly málo svázány s reálnou životní situací občanů. Projevovaly se jen malé rozdíly v názorech jednotlivých sociálních skupin (ať již z hledisek sociálně ekonomických, demografických nebo regionálních). Toto všeobecné přihlášení se k novým hodnotám bylo naplněno abstraktním obsahem, bylo de facto všeobecnou deklarací odmítnutí komunistické minulosti a přihlášení se k tradicím první republiky.

V české veřejnosti počátkem 90. let panovalo vědomí výlučnosti naší ekonomiky a kultury ve srovnání s ostatními postsocialistickými státy. A to jednak odkazem na předválečné demokratické tradice a ekonomickou výkonnost, tak relativně dobrou životní úroveň za socialismu. Bylo rozšířené přesvědčení, že do Evropy vstoupíme rychle a bezbolestně, protože rychle obnovíme demokracii a oživíme ekonomiku.

Pokud jde o mezinárodní vztahy – veřejné mínění i sama politika byly silně orientovány na domácí scénu. Do povědomí lidí se navrátily hodnoty národní suverenity a samostatnosti. Byly provázeny vědomím, že Československu žádné vojenské nebo politické nebezpečí nehrozí.

Tato optimistická hodnocení a očekávání byla postupně konfrontována s reálnými životními podmínkami v transformující se společnosti a s řadou vznikajících problémů. Postupně se začaly projevat ekonomické obtíže a celkové zpomalení ekonomiky, bylo nutno přistoupit k úsporným opatřením. Důvěra veřejnosti v ekonomiku se značně se snížila a to jak ve

srovnání se stavem v ostatních postsocialistických zemích (zejména Maďarskem, Polskem a Slovinskem), tak pokud jde o perspektivy do budoucna. Ztráta optimistické makroekonomické perspektivy se rychle projevila v postojích vůči Evropě. Jak pokud jde o souhlas s naším vstupem do Evropských institucí tak o předpoklad vstřícného přijetí ze strany jejích členů.

Značný pesimismus v hodnocení makroekonomického vývoje trvá dodnes. Má ale zajímavý rys. V minulosti byl a dosud je provázen značnou spokojeností lidí s osobní životní úrovní a s pesimistickými odhady jejího vývoje v nejbližší budoucnosti.

Větší realismus v hodnocení naší ekonomiky se zřejmě promítá i do vztahu občanů k okolním postkomunistickým zemím. Výrazně se zlepšilo zejména hodnocení vztahu s Maďarskem, Polskem a Slovenskem. Česká veřejnost ztratila iluzi výlučnosti.

Pokud jde o vztah občanů a politické moci, prvním vážným konfliktem bylo rozdělení státu koncem roku 1992. Uskutečnilo se bez souhlasu občanů, bez požadovaného referenda. Po vzniku samostatné České republiky nebyly vypsány nové volby. Skončila tak iluze o bezproblémových vztazích mezi občany a politickou elitou, o tom, že politická elita svými aktivitami naplňuje vyjádřenou vůli občanů.

Tak jak se vyvíjely reálné životní podmínky, diverzifikovalo se veřejné mínění a postupně se začala projevovat nespokojenost určitých sociálních skupin. Rostla nedůvěra pravicové vládě. Ve volbách v roce 1996 výrazně posílila sociální demokracie a stala se druhou nejsilnější politickou stranou. Pravice tak stála před nutností zvládnout komunikaci se silící levicí.

Politická sféra, viděno očima občanů, se stále více uzavírala do svých skupinových zájmů a politických střetů. Ekonomické obtíže a negativní jevy transformační společnosti vyvolávaly stále silnější kritiku veřejnosti. Politická elita na tyto projevy výrazněji nereagovala:

Zaznamenala je, až když se promítly do rychlého poklesu preferencí pravicových stran.

Prezident Havel tehdejší stav společnosti pojmenoval jako „blbou náladu“. V té době také probíhaly diskuse o roli veřejného mínění. Ze strany politiků i odborné veřejnosti byla často zpochybňována schopnost občanů adekvátně posoudit složité otázky řízení společnosti.

Výzkumům byl vytýkán jejich zpětný vliv na formování veřejného mínění.

Situace nakonec vyvrcholila předčasnými volbami v roce 1998, v nichž zvítězila sociální demokracie těsně před pravicovou Občanskou demokratickou stranou. Česká republika se tak přiblížila situaci ve vyspělých evropských státech s poměrně vyrovnaným podílem pravicových a levicových voličů. Vzhledem k obtížím se sestavením vlády bylo nalezeno specifické řešení – tzv. opoziční smlouva. Byla vytvořena vláda sociální demokracie podporovaná pravicovou ODS. Opoziční smlouva byla veřejností odmítána, ale fungovala po

celé volební období. Nespokojenost občanů se projevovala i formou protestních hnutí a občanských iniciativ. Nikdy se ale nezdařila jejich transformace v politické strany. Volby v loňském roce opět potvrdily prvenství sociální demokracie a druhé místo ODS. Byly však de facto vítězství komunistů (nereformované strany), kterým dala hlas téměř pětina voličů. Pro veřejné mínění posledních let je typická dlouhodobá nízká důvěra vládě a ústavním orgánům. Vůči politické elitě je veřejnost ve své většině kritická. Podezívá ji z upřednostňování osobních a skupinových zájmů před zájmy celku. Naproti tomu trvale je vysoká důvěra médiím. Veřejnost si stále velmi cení toho, že se může svobodně vyjadřovat. Ve své většině je ale přesvědčena, že svým hlasem nemůže ovlivnit společenské dění, a to zejména na celostátní úrovni. Obecný rys vývoje veřejností z aktivní politické síly v diváckou veřejnost masové společnosti, která sleduje dění na politické scéně a zaujímá k němu hodnotící stanoviska, je v českých podmínkách doprovázen značným pocitem deziluze a bezmoci. Obtížně a pomalu se vytváří struktura fungující občanské společnosti. Spolky, sdružení, zájmové organizace jsou stále zčásti chápány jako nežádoucí konkurence politickým subjektům i státní administrativě a potýkají se se značnými ekonomickými problémy. Občané tak obtížně nacházejí alternativní formy vyjádření a prosazování svých zájmů. Lze pozorovat určitý návrat k bývalým osvědčeným stereotypům uzavírání se do soukromí, snahu pokud možno zabezpečovat své potřeby svépomocí a sítí neformálních sociálních vztahů.

Lze říci, že v české společnosti bylo dosaženo značné svobody privátní sféry. Lidé si velmi cení možnosti „být svým vlastním pánem“, dobře hodnotí svoji životní úroveň (i když mají obavy z budoucnosti) a jsou velmi spokojeni s osobním životem a mezilidskými vztahy. V této oblasti jsou optimističtí i do budoucna. Spokojenost v privátní sféře, doprovázená možností otevřeně se vyjadřovat a volně cestovat, byla ještě před několika lety silným argumentem pro celkovou spokojenost s uplatňováním demokracie u nás a pro celkové hodnocení politického systému. Lidé byli kritičtí vůči politikům, reálnému fungování institucí, ale celkově hodnotili demokracii pozitivně. V posledních letech ale důvěra v českou demokracii klesá.

Jaký je vztah k Evropské unii a co lidé od vstupu očekávají

Obecně lze říct, že souhlas českých občanů se vstupem do Unie je opatrný a rezervovaný. Ve srovnání s okolními kandidátskými zeměmi (zejména Maďarskem a Polskem) je méně přívrženců vstupu a silnější skupina nerozhodných. Největší souhlas se začleněním do evropských institucí byl v době, kdy se ještě neprojevovaly vnitřní obtíže české ekonomiky a demokracie. Později podíl stoupců Unie poklesl, pohyboval se nad 50 procenty a postupně

vzrostl na necelých 60 % v celé populaci. To je způsobeno růstem podílu občanů, kteří se chtějí účastnit referenda a z nichž je dnes 70 % rozhodnuto hlasovat pro vstup.

V postojích celkové veřejnosti vůči EU jsou určité obavy. A současně naděje, že s její pomocí se podaří zlepšit naši dnešní situaci. To se týká zejména uplatňování demokracie. Jistě stojí za pozornost, jak veřejnost hodnotí činnost poslanců a senátorů při projednávání zákonů týkajících se vstupu do Unie. Podle většiny veřejnosti sledují hlavně osobní, skupinové a stranické zájmy a méně dbají na odbornost a obecnou prospěšnost. Poslanci a senátoři při hodnocení své činnosti osobní a skupinové zájmy odmítají

Přínos členství v Unii pro uplatňování demokracie u nás znamená podle občanů hlavně větší právní a demokratické jistoty a zkvalitnění české legislativy. Za nejdůležitější přínos je považují přívrženci vstupu. Stejný názor zastávají také poslanci a senátoři.

Určitá nejistota je ve vztahu k evropské byrokracii. Obecně je značná obava, že členství zkomplikuje administrativu. To je jeden z častých argumentů odpůrců vstupu.

Další jednoznačnou výhodou je větší bezpečnost země. Je uznávána obecně, za velmi důležitou ji považují zejména přívrženci vstupu. Zastává ji také naprostá většina poslanců a senátorů. Bezpečnost je ostatně hodnota, v jejímž důsledku vzrostla spokojenost naším členstvím v NATO. Jmenovitě po 11. září získala na významu.

Rozporné jsou názory na ekonomickou stránku. Pokud jde o ekonomické výhody, veřejné mínění je rozdělené na hlasy pro a proti. Zvýšení životní úrovně lidé spíše neočekávají. Ekonomika a zejména naše konkurenceschopnost je jednou z nejsilněji sdílených obav. Velmi často jsou uváděny jako argumenty odpůrců vstupu. V této oblasti se od obecného mínění odlišuje názor poslanců a senátorů – ve své většině očekávají jak ekonomické výhody tak zvýšení životní úrovně. Vážným a v poslední době velmi frekventovaným tématem je omezení národní suverenity.

Na závěr dovoluťe krátký pohled na charakter veřejné diskuse, týkající se Evropské unie. Po dlouhou dobu to byla převážně diskuse politiků, expertů a intelektuálů a měla poměrně abstraktní ideologickou podobu. Hovořilo se o návratu do Evropy. Pro obecné veřejné mínění bylo toto téma spojeno s otázkou vztahu malého národa vůči gigantům a mezinárodním paktům. Bylo samozřejmě ovlivněno (a je do určité míry dodnes) zkušenostmi s členstvím v sovětském bloku. Další přítomný moment byly naše vztahy s Německem. Jednak převládala představa (a do značné míry platí dodnes), že v Evropské unii jsou důležité velké státy a malé na členství doplácují. A za druhé v rámci obecné tendence odmítnout poválečnou

minulost byla velká nechuť (a je do určité míry dodnes) otevírat téma poválečného vztahu s Německem.

V postojích veřejnosti vůči Evropě převažoval vztah k domácím politickým autoritám a zejména preferovaným politickým stranám. Téma Evropy byly významné na domácí politické scéně, ale sloužilo spíš jako prostředek vzájemných politických střetů s minimem věcných informací. Lidé informace hodnotili jako nedostatečné, nesrozumitelné a přístupné hlavně odborníkům.

Dalším významným momentem byl a je předpokládaný zájem Evropy o náš vstup. Například hodnotící zpráva Evropské Unie za rok 2000, v níž se poprvé objevila výraznější kritika momenty vůči situaci u nás, dočasně snížila ochotu českých občanů souhlasit se vstupem.

Postupem doby, tak jak se projednávaly jednotlivé přístupové kapitoly, zvyšoval se i zájem občanů o informace, i když byli stále kritičtí k jejich srozumitelnosti a dostupnosti. Téma Evropské unie se stále více stávalo otázkou konkrétních podmínek.

Výsledky referenda o vstupu do Evropské unie se Česká republika „umístila“ ve spodní třetině mezi nově přistupujícími státy. Zdá se ale, že vstup do unie zahájil trend rostoucí spokojenosti našich občanů s členstvím. Pozitivně jsou hodnoceny zejména další rozšíření hranic a volný pohyb osob včetně nových pracovních a studijních příležitostí. Jako negativum vidí část občanů podřízení evropské administrativě a naše postavení jako slabšího ekonomického partnera. V minulosti obávaný růst cen a negativní změny v životní úrovni se podle většiny občanů nepotvrdily.

Pokud jde o evropskou ústavu, v naší veřejnosti doposud převažoval názor o její potřebnosti a o nezbytnosti referenda. Zhruba polovina občanů také předpokládala, že se referenda účastní. Podobně jako v případě vstupu byla velmi špatně hodnocena úroveň informovanosti. Proběhnuvší referenda v členských státech mají velký dopad na průběh veřejné diskuse v ostatních členských státech a promítnou se zřejmě i do postojů našich občanů. Ilustrují složitost hledání nové podoby Evropské Unie po jejím rozšíření.

Použitá literatura:

Data z výzkumů Institutu pro výzkum veřejného mínění z let 1990 – 2000.

Data z výzkumů Centra pro výzkum veřejného mínění z let 2001 – 2004.

Fishkin, J. S. 1995. *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. New Haven: Yale University Press.

Neidhardt, F. 1994. Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegung, in: : *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, Soziale Bewegung*. Kölner Zeitschrift für Soziologie and Sozialpsychologie, Sonderheft 34. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Price, V. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, Calif.: Sage

Splichal, S. 1999. *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*, Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Tiskové zprávy STEM.

Wilson, F. G. 1962. *A Theory of Public Opinion*. Chicago: Regnery.